

تحولات قفقاز شمالی و تأثیرات آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

سید جواد میری

www.ketab.ir

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، ۱۳۹۲

سرشناسه : میری، سیدجواد، ۱۳۵۰ -
عنوان و نام پدیدآور : تحولات قفقاز شمالی و تأثیرات آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران /
سیدجواد میری.

مشخصات نشر : تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۲.

مشخصات ظاهری : ۱۷۱ص: مصور (رنگی)، نقشه.

شابک : 978-964-426-704-8

وضعیت فهرست نویسی : فیا

یادداشت : کتابنامه : ص. [۱۵۷] - ۱۶۱.

موضوع : امنیت ملی -- ایران

موضوع : ایران -- روابط خارجی -- قفقاز شمالی

موضوع : قفقاز شمالی -- روابط خارجی -- ایران

موضوع : قفقاز شمالی

شناسه افزوده : پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رده بندی دیویی : ۳۵۵/۰۳۳۲۵۵

رده بندی کنگره : UA ۸۵۳/الف ۹م۹ ۱۳۹۲

شماره کتابشناسی ملی : ۳۳۰۱۳۷۳

تحولات قفقاز شمالی

و تأثیرات آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

مؤلف: سید جواد میری

ناشر: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مدیر نشر: ناصر زعفرانیچی

ناظر چاپ: مجید اسماعیلی زارع

نسخه پرداز: فرزانه صادقیان

آماده سازی: عرفان بهار دوست

حروف نگار و صفحه آرا: زینب جهانپان

چاپ اول: ۱۳۹۲

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: النذیر

ردیف انتشار: ۹۲-۴۱

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

ISBN 978-964-426-704-8

شابک ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۴۲۶ - ۷۰۴ - ۸

نشانی: تهران، صندوق پستی: ۱۴۱۵۵۶۴۱۹، تلفن: ۸۸۰۴۶۸۹۱-۳، فاکس: ۸۸۰۳۶۳۱۷

فهرست مطالب

۱.....	پیشگفتار
۳.....	دیباچه
۷.....	فصل اول: نگاهی بر قفقاز شمالی
۹.....	مقدمه
۱۴.....	گذری بر منطقه قفقاز شمالی
۲۶.....	امارت قفقاز
۲۹.....	فصل دوم: دین و نگرش‌های دینی
۳۱.....	دین و مذاهب موجود در قفقاز شمالی
۴۸.....	تصوف و طریقت در قفقاز شمالی
۵۷.....	نقشبندیه در قفقاز شمالی
۶۲.....	قادریه و اعقاب آن در قفقاز شمالی
۷۱.....	سازمان حلقه‌های صوفی
۷۶.....	جغرافیای دینی
۸۵.....	فصل سوم: روابط متقابل ایران و قفقاز شمالی
۸۷.....	تاریخ گمشده ایران
۹۸.....	نژاد‌گشی و تاریخ ایران
۱۰۲.....	روابط ایران و قفقاز شمالی
۱۱۳.....	نقش ایران در گسترش مذهب
۱۱۷.....	حضور فرهنگی ایران در قفقاز شمالی

ب تحولات قفقاز شمالی و تأثیرات آن بر امنیت ملی ج.ا.ا.

۱۲۱.....	جدایی قفقاز شمالی و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران
۱۲۹.....	تصاویر ضمیمه
۱۵۷.....	فهرست منابع

www.ketab.ir

پیشگفتار

چه ایران امروز و چه ایران بزرگ - که بسی گسترده تر از مرزهای سیاسی کنونی است - در منطقه‌ای بسیار مهم، تمدن خیز، پرحادثه و تاریخ ساز قرار گرفته است. وجود تمدن‌های دیگر در جوانب مختلف از سویی و اقوام بیابانگرد و تمدن سوز از سوی دیگر، این دیار دیرینه را پیوسته پر التهاب و رویداد ساخته است. به این موارد باید تنوع قومی کم نظیر که از هند و اروپایی گرفته (همچون شعبه‌های اسلاو، ایرانی، ارمنی، هندی، یونانی و زیر شاخه‌های فراوانش) تا سامی (بابل، آرامی، آشوری، عرب، یهودی) و آلتایی (ترک و مغول و زیر شاخه‌هایشان) را در برمی گیرد و نیز تنوع مذهبی زیاد (از شیطان پرست و بت پرست گرفته تا هندو، بودایی، مسلمان، مسیحی، یهودی، زرتشتی، مانوی، صابئی و ...) و قاعدتاً تنوع زبانی گسترده و حتی تنوع اقلیمی را نیز افزود. تمام این‌ها اگر از جانبی موجبات معرفت بشری و تبادلات فرهنگی و اقتصادی و اجتماعی را فراهم می آورد، از جانبی دیگر مشکل نحوه همزیستی را نیز رقم می زند که تاریخ چند هزار ساله بر وجود هر دو جنبه گواهی می دهد.

این وضعیت چنانچه آیین مند و به هنجار باشد، به پویایی و سرزندگی و طراوت می انجامد که در عرصه علم و هنر و فرهنگ غنا و تعالی را به ارمغان می آورد و چنانچه گستره دستخوش هرج و مرج یا هر نوع آشفتگی گردد، به کشمکش و سنجش و حتی جنگ و درگیری دیرپا ختم می شود که نمونه‌های فراوانش را در طول تاریخ سراغ داریم. فروپاشی هخامنشیان، ساسانیان، خوارزمشاهیان و صفویان و جنگ و گریزهای دراز مدت پس از آن‌ها، گواه این ادعاست. در زمان ما نیز که بخش‌هایی از این قلمرو که تا چندی پیش زیر چتر شوروی بود و اکنون تا حدود زیادی به گردونه گریز از آن مرکز قدرتمند افتاده، می بینیم که تا چه اندازه دستخوش هرج و مرج و خودسری شده است و بی گمان اگر اوضاع به همین منوال باشد، آینده تاریک‌تری پیش رو خواهد داشت.

۲ تحولات قفقاز شمالی و تأثیرات آن بر امنیت ملی ج.ا.ا.

تحرکات استقلال طلبانه در چچن، اینگوش، اوستیا، آبخاز، تالش و دیگر مناطق، جریان پان-ترکیسم، رواج وهابیت و مواردی از این قبیل که گاه ممکن است با هم نیز بیامیزند، نمونه‌ای از مشکلات جدی این منطقه است.

این سرزمین‌ها از چند هزار سال پیش یا بخشی از قلمرو سیاسی ایران بوده‌اند یا در حوزه تمدنی‌اش قرار داشته‌اند و به هر حال رشته‌های فراوان نژادی، تاریخی، مذهبی و زبانی، ایران را با آن دیار وصل می‌کند. وظیفه ایران به عنوان یک کشور مستقل و نیرومند و مسئولیت تاریخی، تمدنی، مذهبی و انسانی‌اش چیست؟ کتاب حاضر تا اندازه زیادی پاسخ به همین پرسش است.

این کتاب که محصول تحقیق و مشاهده توأمان است، با نگاهی ژرف و آگاهانه، به تاریخ سیاسی بخشی از قفقاز پرداخته و ضمن در نظر داشتن پیشینه آن نواحی، وضعیت امروز را صادقانه پیش روی خواننده ترسیم می‌کند و دلسوزانه پیشنهادهایی مطرح می‌سازد که به کار بستن آن‌ها، دولت ایران را از مخمصه و گرفتاری‌های احتمالی متعدد خواهد رهانید. حقیقت این است که یکی از مشکلات ایران در چند سده اخیر فقدان سیاست خارجی اندیشیده علمی، واقعیت‌گرا و به‌روز است و این‌ها حاصل نمی‌شود مگر با آگاهی اصولی از جهان امروز و تدوین سیاست نامه خارجی کاربردی و تلفیقش با هنر دیپلماسی. کتاب حاضر گامی استوار در همین راستاست که هم موقعیت منطقه‌ای حساس و پر تنش را به خوبی و درستی بیان کرده و هم راهکارهایی منطقی نه صرفاً آرمانی و خیالی- برای حل معضلات فعلی و آتی نشان داده است. کاش روزی برسد که در سایر مناطق نیز به ویژه کشورهای همجوار، چنین تحقیقات روزآمدی صورت بگیرد و وزارت خارجه و سایر نهادهای برون مرزی با توجه به پژوهش‌هایی از این دست، به تدوین برنامه‌های میان مدت و دراز مدت خویش بپردازند.

محمد حمید یزدان پرست

مدرس دانشگاه شهید بهشتی (تاریخ)

دیباجه

چه بپذیریم و چه نپذیریم ایران فرهنگی واقعیتهای بس پر اهمیت در جغرافیای فرهنگی و سیاسی جهان است. منطقه قفقاز بیش از پنج هزار سال جزو لاینفک ایران فرهنگی بوده و تنها دورانی که ارتباط قفقاز با مام میهن بریده گشت، دوران هفتاد ساله کمونیسم بوده است. اما این دوران سخت نیز نتوانست هویت مردمان این مناطق را از بین ببرد. مؤلفه های مشترک بی شماری در این منطقه وسیع که مابین دو دریای سیاه و کاسپی (خزر) قرار گرفته است، وجود دارد که از مهم ترین آنها می توان به تصوف و ژئوکالچر مشترک - که خمیرمایه اسلام و ایران فرهنگی را تشکیل می دهند - اشاره نمود و این واقعیتی است غیرقابل انکار. هرچند هنوز در تمام عرصه ها این مؤلفه ها مورد بهره برداری قرار نگرفته اند، اما دور نیست که طلوع این آگاهی به حافظه فعال تاریخ مشترک ما بازگردد.

دغدغه اصلی در مطالعات پیرامون منطقه قفقاز نیز از این جانشأت می گیرد که در چند سال حضورم در ایران به این نکته پی بردم که معمولاً کسانی که در حوزه علوم اجتماعی فعالیت می کنند بسیار کم به مسائل میدانی می پردازند و اگر هم گاه برخی به مطالعات میدانی روی آوردند، بیشتر بر موضوعات داخل ایران متمرکز گردیدند. گویا قانونی نانوشته وجود دارد که جامعه شناسان، مردم شناسان و کسانی که در حوزه علوم اجتماعی در ایران قلم می زنند، تنها باید به مسائل و معضلاتی که در حوزه ایران است بپردازند. از سوی دیگر مطالعات کسانی که در حوزه روابط بین الملل یا مطالعات سیاسی یا امنیتی کار می کنند معمولاً بر پایه نظریات و داده هایی با صبغه های آمریکایی، انگلیسی، فرانسوی، ژاپنی و تا حدودی هم روسی است، بدین گونه که ترجمه های این مطالعات را به طور کتابخانه ای مورد اقتباس و استفاده قرار می دهند، در حالی که این مطالعات بر مبنای منافع ملی هر کدام از این حوزه های تمدنی نوشته شده است و نمی تواند در جهت منافع ما چندان مفید واقع گردد.

۴ تحولات قفقاز شمالی و تأثیرات آن بر امنیت ملی ج.ا.ا.

در پژوهش حاضر تلاش بر این بود تا دغدغه‌های یک جامعه‌شناس و دل نگرانی‌های کسی که در حوزه مطالعات امنیتی و مطالعات روابط بین‌الملل مشغول به فعالیت است را^{۱۶} تلفیق کنم تا چشم‌اندازی ترسیم گردد که دیگران را هم به قدم نهادن در این حوزه تشویق نماید و این امر محقق نمی‌گردد، مگر آنکه بر کسانی که در حوزه مطالعات امنیت کار می‌کنند، این واقعیت ثابت شود که اتکای تنها بر مطالعات کتابخانه‌ای، بدون شناخت تجربی از مناطق مورد بحث، همانند پاشنه آشیل یا چشم اسفندیار خواهد بود. بنابراین باید مانند یک مردم‌شناس به این مناطق سفر کرد، میان آن‌ها بود و دغدغه‌ها و مسائل آن‌ها را از نزدیک لمس کرد.

و دیگر آنکه به کسانی که در حوزه جامعه‌شناسی هستند، این نکته گوشزد شود که قانون یا الزامی وجود ندارد که تنها در مورد مسائل ایران صحبت کنیم. دو نکته وجود دارد: نکته اول آنکه ما یک ایران سیاسی داریم که از ۱۹۲۱ به بعد، پس از فروپاشی قاجار به وجود آمده و دارای مرزهای مشخص است و دیگری که ایران فرهنگی نامیده می‌شود، شامل مناطق قفقاز و افغانستان و چین و ماچین و است و باید به رابطه ایران فرهنگی با ایران امروز نظر افکند. نکته دوم این است که در مطالعات مردم‌شناسی باید این بعد را هم در نظر گرفت که مسائل و پارامترهای دیگری هم علاوه بر مسائل داخلی در موضوعات پیرامون ایران دخیل هستند. در این مطالعه نیز سعی شده تا پارامتر امنیتی و روابط بین‌الملل در نظر گرفته شود. به زبان دیگر این پژوهش یک مطالعه چند بعدی است که سعی دارد دغدغه‌های مختلف را^{۱۷} به صورت مجموعه‌ای هماهنگ ارائه دهد.

پژوهش حاضر حاصل مطالعات میدانی، ناظر بر واقعیات مناطق قفقاز شمالی و شامل اطلاعات دست‌اولی است که نگارنده این سطور در سال‌های ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۲ با حضور در این منطقه به گردآوری آن‌ها پرداخته است. البته سفر به این منطقه به دلیل فضای ناآرام و مسائل امنیتی دارای مشکلاتی است که در طول مطالعات میدانی توسط رابط‌های بومی هموار گردید. از آنجایی که این منطقه میان دریای خزر و دریای سیاه واقع گردیده است، دارای مسافتی بس طولانی است. در طول پژوهش حدود ۱۶۰۰۰ کیلومتر سفر کرده و میان

!! فشار مختلف با مسائل و آداب و رسوم گوناگون در روستاها و شهرها حضور یافته ام. عکس‌های ضمیمه نیز گواه بر این مطلب است.

اطلاعات موجود در هر بخش از این کتاب توسط مؤلف بیان و توسط خانم وحیده صادقی ثبت و ضبط و سپس پیاده‌سازی شد و پس از تأیید نگارنده، ویراستاری گردید. در نهایت مطالب موجود با همکاری ایشان دسته‌بندی و در چهارچوب کتاب به صورت حاضر در اختیار خوانندگان عزیز قرار گرفت.

امید که مطالب آن رضایت خاطر مخاطبین مشتاق را فراهم آورد.

سید جواد میری